

“Касапи са Балкана”:

митови и погрешне представе о распаду Југославије¹

Nova srpska politička misao, Nova edicija, Vol. VI (1999), no. 1-2, pp. 57-77.

Период обележен насилним распадом Југославије и успостављањем нових државица на њеним рушевицама стекао је незавидан реноме једне од најтрагичнијих фаза у новијој историји овог дела света. Оправдано заснован на самим суморним чињеницама, незавидан реноме је у значајној мери погоршан начином на који су трагични догађаји описивани и тумачени. Интензивна политизација свих тема везаних за сукобе у бившој Југославији, како на регионалном тако и на глобалном нивоу, довела је до тога да већина информативних медија (или је можда боље рећи стваралаца јавног мњења) почне да нуди веома упрошћене моделе и црно-беле описе за које се тешко може рећи да су допринели бољем разумевању изузетно сложених локалних процеса. Још погубније последице изазвало је преношење изразито пристрасног приступа, првобитно усвојеног од стране једног броја политичких активиста и новинара, у домен научних студија. Оснажен анти-сцијентистичким и моралистичким усмерењем које је постало модерно у друштвеним наукама, усвојени пристрасни приступ није могао а да не прерасте у једном броју случајева у грубу пропаганду под маском научног знања.

Намера ми је да у овом огледу укажем на неке од заступљенијих “митова и погрешних представа” (*myths and misconceptions*, Brubaker 1998, у Hall ed. 1998, 272) у новинарској и научној обради југословенске кризе, као и на важна питања која су случајно или мање случајно остављена по страни у таквим разматрањима, и на тај начин можда учиним корак ка бољем разумевању сложене природе трагичних збивања на овим просторима. Желим да нагласим да нисам толико заинтересован за подробнију анализу самих радова у којима је могуће наћи поједине митове и погрешне претпоставке (један број таквих књига и текстова наведен је у литератури), колико за разумевање кумулативне логике у оквиру које међусобна наклоност делимично преклапајућих прича и тропа који се сервирају јавности доводи до постепене изградње обухватне и на први поглед уверљиве “дневне истине”. Обликујући јавно мњење у складу са очекивањима једног броја предузимљивих политичких актера, такве “истине” почињу да у све значајнијој мери утичу на озбиљну и непотитизовану научну продукцију и, што је још погубније, на целокупну политику заинтересованих држава и институција.

У овом огледу заступа се теза да је посао друштвених наука да се са таквим “истинама” суоче, не да би их замениле другим, политички подобнијим “истинама”, него мање пристрасним, па тиме и мање опасним, а можда и плоднијим оквирима за размишљање.

Систематизација све бројнијих редукционистичких теорија-прича о природи кризе у бившој Југославији понуђена у првом делу есеја много дугује

¹ Оглед из политичке антропологије који је пред читаоцем је преведени и за самостално објављивање прилагођени део веће целине која је изворно писана на енглеском језику. Та чињеница не оправдава, али барем објашњава присуство мање срећних језичких решења у тексту.

оштром разрачунавању са “митовима и погрешним представама у проучавању национализма” којем је не тако давно приступио Роџерс Брубејкер (Brubaker 1998).² Брубејкер критикује шест кључних митова и погрешних претпоставки које по њему оптерећују савремено размишљање о национализму. Прва од њих је “архитектонска илузија” (*architectonic illusion*), веровање да исправна ‘велика архитектура’, односно погодна територијална и институционална решења, могу да задовоље националистичке захтеве, утаже националистичке страсти, па тиме и реше сукобе међу нацијама. Следећа на Брубејкерском нишану је примордијалистичка и оријентализујућа, или прецизније балканизујућа “теза о кључајућем лонцу” (*seething cauldron*) југоисточноевропског национализма. По тој тези, национализам је веома дубоко укореван у снажним страстима локалаца, које су стално на ивици да прекипе у насиље. Због тога се присуство национализма, па тиме и насиља, у региону сматра његовом трајном одредницом, његовом правом природом. Брубејкер своју критику даље усмерава на две међусобно супротстављене погрешне претпоставке – “тезу о повратку потиснутог” (*return of the repressed*) и “тезу о цинично-манипулативним елитама” (*cynically manipulative elites*). По првој од њих, која се делимично надовезује на примордијалистичку “тезу о кључајућем лонцу”, репресивни комунистички режими силом су успели да на неко време потисну снажне националне идентитете и националне сукобе који су дубоко укоревани у историју региона. Распад комунизма узроковао је повратак потиснутих идентитета и сукоба, и историја је могла да се настави тамо где је стала. Супротно овој “теорији”, теза о манипулативним елитама искључиве узрочнике национализма виду у циничним интелектуалним и политичким групама које бескрупулозно потхрањују страсти маса, прорачунато очекујући за себе добит. Пету погрешну претпоставку Брубејкер одређује као “групизам или тезу о онтолошкој стварности група и нација” (*groupism – realism of the group*). По тој претпоставци, заснованој на “групистичкој” друштвеној онтологији, нације и етничке групе сматрају се стварним, суштаственим, трајним, хомогеним и чврсто омеђеним колективитетима. Најзад, Брубејкер се критички осврће и на “манихејско веровање у постојање две врсте национализма” (добри – грађански, и зли – етнички) и пратећу “оријентализујућу представу о источноевропском национализму” (*Manichean view that there are two kinds of nationalism, the Orientalist conception of east European nationalism*). Од наведених шест погрешних претпоставки о национализму, у причама-теоријама о распаду Југославије о којима ће бити речи даље у тексту могуће је препознати све сем прве, или барем уочити њихове кључне елементе у различитим комбинацијама, (теза о кључајућем лонцу, теза о повратку потиснутог, теза о цинично-манипулативним елитама, реалистичко схватање групе, манихејско виђење две врсте национализма). На страницама које следе биће поменуто и неколико митова и погрешних претпоставки на које Брубејкер није обратио пажњу, како због у другачијем

² Ланац инспирације иде и даље. Самог Брубејкера надахнуло је “суочавање” Чарлса Тилија са “штетним постулатима (pernicious postulates) друштвене мисли”, односно са ограничењима наслеђа деветнаестовековног “интелектуалног инструментарија” за разумевање друштвене промене (Tili 1997).

правцу усмерених критичких интересовања, тако и због разлика у усвојеним систематизацијама примера.³

У другом делу есеја понуђен је релациони оквир за разумевање сукоба у бившој Југославији. Такав оквир који, чини ми се, даје неопходан коректив приказаним “митовима и погрешним представама”, у основи такође дугујем Брубекеру. Ради се о подстицајној анализи “стања нација и национално питања у Новој Европи” (Brubaker 1996). Брубекер одбацује апстрактно, стерилно и пристрасно разликовање “добрих” и “лоших” национализама и анализује њихове конкретне облике који се развијају упоредо са процесима растакања држава и политичком и економском транзицијом у Централној и Источној Европи. У процесима национализујућег преобликовања политичког простора у региону национално питање је изнова постављено, овај пут узимајући нове облике. Усредсређујући се на “стварно постојеће национализме” тог веома посебног региона, Брубекер уочава истовремено јачање три типа национализма и указује на чињеницу да су они непрекидним међуодносом везани у “јединствено релационо чвориште” (*single relational nexus*). Ради се о “национализујућем национализму” држава које су тек стекле независност или су на путу да је стекну, директно супротстављеном “национализму спољашње домовине” са којом се издвајајуће државе граниче, и “мањинском национализму” који је ухваћен између њих и непосредно угрожен национализујућим национализмом, а штићен и подстицајан од стране национализма спољашње домовине (Brubaker 1996, 4-6, 55-76). Пресудне карактеристике на тај начин створеног чворишта међуодноса су: (1) изузетна међузависност односа унутар и између поља; (2) реактивни и интерактивни карактер тријадичког међуодноса између поља; (3) посредовани карактер реактивне међуигре, чињеница да је међудејствено заузимање ставова посредовано представама о ставовима у спољашњем пољу, које пак могу саме бити посредоване већ заузетим ставовима унутар неког поља (Brubaker 1996, 69).

Рај за приче о паклу – ка листи митова и предрасуда о распаду Југославије

Вратимо се сада најраспрострањенијим теоријама-причама о распаду Југославије. Када се оне пажљиво испитају постаје јасно да већина митова и погрешних представа које оне садрже потичу од заблуда културног детерминизма, али да су веома присутне и заблуде механицистичког друштвено-економског детерминизма, као и структуралне, есенцијалистичке, манипулативне и заблуде типа један извршилац /један фактор, и њихове различите комбинације.

³ Брубекера су првенствено интересовала клишетирана, помодна и теоријски бесплодна разматрања национализма као општег теоријског проблема, која засигурно онемогућавају како свежа размисљања, тако и ваљано засновану политичку акцију, али која су резултат ненамераваних грешака у мишљењу и недовољног познавања чињеничног стања. Такође, Брубекер разматра само научне теорије, док се овај рад бави причама-теоријама које граде “истину дана”, без обзира да ли настају у оквиру новинског извештавања, политичких дискурса или чисте и примењене науке. Утолико ће се у овом огледу, поред ненамераваних заблуда, поменути и неки митови који нису настали случајно, већ представљају намерно извртање чињеница као средство остваривања одређених политичких циљева.

Тако, према најопштијој тези првог типа заблуде, карактеристике као што су опште преовлађивање митског мишљења над рационалним расуђивањем, неконтролисано ширење национализма, неописива суровост за коју се сматра да је посебност овдашњих ратова, пракса “етничког чишћења” и неспособност демократских процедура да искорене ауторитарне облике власти узете заједно могу да се објасне доминантним културним моделима региона, или бар културним моделима које су усвојили главни актери ових процеса. Другим речима, *културно-детерминистички мит о балканском егзотизму* окривио би српску културу (или у неким верзијама и хрватску, и/или босанско муслиманску, и/или албанску културу, у зависности од етничких склоности писца), коју, претпоставља се, карактеришу крајња патријархалност, ауторитарност, традиционализам, етно-национализам, снажна склоност према насиљу, као и превласт “паланачког” или “поданичког” типа политичке културе, за све неуспехе и трагедије у региону.⁴ Међутим, “теорија” испољава недостатке како у логици објашњења које нуди, тако и у свом односу према емпиријском искуству. Јер, ако се пажња усмери само на један недостатак, због чега би баш српска култура (ма какав био њен “прави” карактер) имала толико снажну моћ над Србима – такву моћ због које би сви Срби морали да се понашају потпуно у складу са њом – чинећи на тај начин оправданим културно-детерминистичка објашњења? Наиме, како изгледа, друге културе немају сличну превласт над свим својим припадницима, или бар тако може да се закључи на основу значајног обима појединачних варијација у њиховом понашању. Тако, бар у овом посебном случају, логика културно-детерминистичког “објашњења” прераста у чисти културни егзотизам, есенцијализам и реализам групе. Утолико, изгледа мало вероватним да културно-детерминистички модел може да објасни приметне варијације у савременом понашању самих Срба, као и уочљиве промене у обрасцима њиховог понашања у временском току. А ако он то не може, зашто бисмо морали да прихватимо било који од детерминистичких закључака који могу из њега да се изведу? Такође, може ли уопште културно-детерминистички модел да допринесе бољем разумевању бројних случајева сличног понашања појединаца и група из различитих култура у упоредивим друштвеним и историјским ситуацијама?

Општа културно-детерминистичка теза даље је развијена у подједнако балканизујућем миту *историјског назадњаштва / митолошког менталитета* главних актера југословенске трагедије. Срби, најчешћи објекти ове “теорије”, или “небески народ”, како се истиче да они сами себе називају, посматрани су као прежици људског рода из XIX, а можда чак и из Средњег века. Они су заплетени у мреже историјских митова које су сами исплели, неспремни да се суоче са стварношћу пост-историјског света који се све брже креће.

⁴ У општој културно-детерминистичкој претпоставци комбинују се у различитим односима елементи тезе о кључајућем лонцу, тезе о реалности група и манихејског виђења национализма о којима говори Брубејкер, уз додатак жељених квалификатора, као што је су у овом случају егзотистички оријенталистичко-балканистички стереотипи. Ситуација је упоредива са оном у осталим варијантама културно-детерминистичке претпоставке (мит о историјској назадности, мит о дубокој српској склоности ка насиљу, мит о вечитом српском агресору, дијадички модел сукоба у Југославији), уз одговарајућу замену квалификатора. Различите примере балканизовања Балкана успешно анализује Марија Тодорова (Todorova 1997).

Ограничени су *цикличном*, вечно обновљивом, неисторијском и затвореном концепцијом времена, потпуно различитом од западњачке, која је *линеарна*, развојна, реалистична и отворена. Због тога, они су опчињени годишњицама, јубилејима и комеморацијама; ритуализованим облицима понашања који њима још увек изгледају као прихватљиви начин одржавања смислене везе са стварношћу. Уствари, они таквим ритуализмом везују свој историјски хоризонт у круг који се вечито понавља. Верујући још увек да им је земља тамо где се налазе гробови и кости њихових предака, и где су разбацани остаци њихових историјских споменика, они настављају да бију одавно изгубљене историјске битке, претпостављајући небеску славу доследном поштовању људских права и просперитету на земљи. Шта више, испољавају опсесивну приврженост идејама као што су индивидуална жртва, колективно добро, апсолутна истина и божја правда, које су у цивилизованом свету одавно релативизоване и разграђене. Немајући осећај за глобалне токове, ова бића су упућена на једине њима доступне видове опстанка – историцистички мистицизам, ирационалност, колективизам, и насиље. Али, као и већина есенцијализујућих дуалистичких модела, ова “теорија” арбитрарно дели реалност на два сегмента (дивљи Они и цивилизовани Ми), подразумевајући при томе да је сваки представник тих сегмената истоветан свим осталим представницима. Она затим произвољно изграђује представе суштина двеју потпуно посебних стварности – универзум затвореног цикличног времена према универзуму отвореног линеарног времена. Најзад такве конструкте користи за објашњење разлика за које се претпоставља да постоје између две сасвим одвојене и супротне, а изнутра хомогене реалности (историјом условљено и вечито понављајуће људско опстојање насупрот развојном и транс-историјском начину људског постојања).

Следећи веома заступљени под-жанр теорије културног детерминизма представљен је митом о ексклузивности балканске склоности ка бруталном насиљу, нарочито видљивом у *радикалном подругојачењу и спектакуларизацији претпостављене дубоке српске склоности ка насиљу*. Постојећи трагичани докази, поражавајући и крајње одбојни по себи, били су у оквиру таквог приступа свесно преувеличавани (*игра са бројем жртава*), веома селективно представљани (*игра са нечувеним страхотама*), и намерно тумачени на погрешан начин (*игра са појмовима геноцид и Холокауст, мистификација “теорије” етничког чишћења*). Када је наведеним поступцима лик “кољача са Балкана” једном изграђен, радикално не-европске, морално одвратне креатуре требало је на одговарајући начин објаснити. Као што се могло очекивати, поново су окривљене особености културе. Насиље у породичној задрузи, крајња ауторитарност патријархалног оца, занемаривање жена као израз опште патријархалне културе и веровање да су оне мушки посед, обесчашћујућа симболика насилне пенетрације, “монтањарски менталитет”, понашање по законима крвне освете, свирање на гуслама и певање епских народних песама пуних насиља, “геноцидни” мотиви у националној књижевности инспирисаној фолклором, и други примери културне *егзотике* призивани су уместо објашњења, као да су сви починиоци злочина заиста “сишли са брда”, живели у задругама, пасивно усвојили све црте патријархалне културе на умору, ревносно читали Његоша искључиво се усредсређујући на идеју “истраге” иновераца, и као да за то време нису били

пријемчиви и за многе друге културне моделе. Намерно је била потиснута чињеница да склоност према насиљу зависи од политичке мобилизације и разумевања историјског контекста најмање исто толико колико и од фактора културе. Заборављени су и бројни прилично ужасавајући примери из скорије европске и америчке историје који директно противрече културно-детерминистичкој логици објашњавања склоности ка ратовима и насиљу. Другим речима, представљена је још једна верзија есенцијализујућег дуалистичког модела према коме злочине могу да врше само бића која припадају некој потпуно егзотичној култури, варвари којима су европски цивилизовани стандарди потпуно страни. Тако је пронађен лагодан начин да се од стране веома неугодна размишљања о нитима које повезују интересе и поступке западне политике са налогодавцима и извршиоцима злочина који су почињени на истоку.

Бројни тропи претходних погрешних представа комбиновани су да би се добило још једно веома заступљено културно-детерминистичко “објашњење” југословенског конфликта: *мит о вечном српском агресору*. У овој суштински манихејској и расистичкој причи главни актери још једном су прљави, сељачки, нецивилизовани, митомански, крвожедни, хегемонистички, колективистички, комунистички, националистички и фашистички Срби. Од психоаналитички настројених поборника овог мита могуће је сазнати да је историја жртвовања која Србе закупа уствари и измишљена и изврнута. Измишљајући је, Срби задовољавају своју болесну амбицију да буду жртве историје: амбицију која им уствари обезбеђује алиби за садистичке импулсе које су испољавали током целе своје историје. Са друге стране, њеним извртањем Срби од себе и других сакривају непријатну истину о себи: истину о својој вековној агесији на мирољубиве суседне групе. На тај начин, испада да претпостављена и крајње селективним приступом историји и сумњивим увидом у дубине српске душе “потврђена” дубока склоност Срба према бруталном насиљу може истовремено да објасни због чега су недавни ратови започели, као и због чега су били толико испуњени страхотама. Као и много пута раније, мегаломанска опседнутост “великом Србијом”, као идеја која сажима њихову културно детерминисану, скоро расну жеђ за насиљем и потчињавањем других, гонила је Србе да лутају на тенковима по некада берићетној земљи, коју је још пре њихових топова и гусеница ојадиле њихова политичка доминација и економска експлоатација. Још једанпут су трагедије у историји објашњене механичким нагомилавањем злонамерних дела оног радикалног зла оличеног у радикално подругојаченом *другоме*.

Нешто мање балканизујућу верзију неколицине претходних теза понудила је *теорија неуспеле модернизације*. Поменута теорија замењује културно-детерминистичку заблуду претераним социо-економским детерминизмом. У оваквом оквиру разматрања несавремени, назадни “потенцијал” разних елемената традиционалне културе (вредности, ставова, начина понашања) бива ојачан на парадоксалан начин ненамераваним последицама неуспешног комунистичког модела модернизације (непотпуно образовање, процес “рурбанизације”, корупција и непотизам, фиктивна запосленост, економска криза, распад система вредности, политички патримонијализам...). Када “рурбане” масе, које се великом брзином изнова традиционализују “захваљујући” неуспелом пројекту модернизације, најзад

треба да се суоче са неизвесностима и ризицима у периоду политичке и економске транзиције, као и са тежином индивидуалних одговорности које захтевају зрела модерност и наступајућа постмодерност, оне бивају ужаснуте, па траже уточиште у “бегу у прошлост”, у назадним колективистичким идеологијама, као што је национализам, као и у умирујуће чврстом загрљају ауторитарних очева нације. У запањујућем подвигу кружне аргументације, ова “теорија” предлаже да објасни претпостављену архаичност и трибализам недавних сукоба претпостављеним бекством њихових неуспешно модернизованих извршилаца од савремености.

Још једна погрешна представа, која овог пута комбинује структуралне и есенцијалистичке заблуде, могла би да се назове *теоријом уклоњеног поклопца* или *теоријом поквареног фрижидера*. Ова теорија, која углавном покушава да објасни процват национализма током осамдесетих и деведесетих година, метафорички тврди да пошто је челични поклопац са комунистичког експрес-лонца најзад скинут догађајима из 1989. г. (алтернативно: пошто комунистички репресивни фрижидер није више могао да држи претходно постојеће етничке мржње “на леду”) потиснута али неугашена сећања на прошле сукобе, заједно са етничким мржњама које су их изазвале, на чудесан начин поново достижу свој “природни” пред-комунистички интензитет.⁵ Та сећања и мржње, као што су то чинила и раније, поново изазвају сукобе и рат. После кратке паузе, несрећна историја несрећног подручја наставља свој претпостављени вечити несрећни ток. Нажалост, “теорија” спаја опасну заблуду о постојању региона у којима је дивљање етничке мржње и национализма природно стање, са промашеним тумачењем природе комунистичких режима и њихове националне политике. Теорија скинутог поклопца не само да погрешно тумачи разлоге због којих су међуетнички конфликти постали мање интензивни у претходном периоду, него, што је много важније, не успева да уочи парадоксалне резултате комунистичке националне политике, усвојеног модела федерализма и уставне реформе из 1974. г., релациону логику нарастања набоја на самом почетку периода транзиције, као и ненамераване и намераване последице политике западних земаља у односу на југословенску кризу. Другим речима, теорија ненамерно или намерно заобилази управо најважније факторе који су довели до поновног јачања национализма и дали насилни карактер распаду Југославије.

Привлачна и широко распрострањена погрешна представа, која у скуп митова и предрасуда уноси и ноту парадокса, противречећи како “теорији уклоњеног поклопца” тако и различитим верзијама теорије културног детерминизма, јесте теорија *манипулације од стране елите*.⁶ У овом оквиру разматрања, прилично пасивне и тупе масе из бивших југословенских република (нарочито из Србије) бивају доведене у стање нетрпељивости, мржње, а на крају и до бојних поља, злочина и гробова, непрекидним медијским манипулацијама и другим злонамерним махинацијама локалних макијавелистичких политичких лидера жељних власти. Међутим, због необраћања пажње на постојање било каквих стварних околности које су могле

⁵ Ова претпоставка комбинује елементе тезе о кључајућем чајнику и тезе о повратку потиснутог, о којима је писао Брубејкер.

⁶ У овом случају, поклапају се како термини којима су погрешне претпоставке именоване, тако и њихови садржаји.

да подстичу емоције у јавности, теорија пропушта да објасни стварну природу расположивости маса за манипулацију од стране елита. У том смислу “теорија” се може сматрати посебном, интракултуралном варијацијом општије интеркултуралне есенцијализујуће дуалистичке приче (зла елита - пасивне масе).

Још једна врста есенцијализујућег мита може се наћи у *причама о источно-европском и балканском етничком национализму*.⁷ Западни грађански (и цивилизовани) тип национализма, обично илустрован француским или америчким примером, и представљен као легитиман и подношљив због своје претпостављене формалистичке и индивидуалистичке природе, супротстављен је у тим причама примитивном, бруталном, расистичком, културалистичком, ксенофобичном, ауторитарном, традиционалистичком и насилничком источно-европском етнонационализму. Манихејска дихотомија се претвара у успешно средство за идеолошке игре балканизовања непожељних других. Тако свако свој национализам (или национализам својих клијената) може да тумачи као добар, цивилизован и прихватљив само због тога што га дефинише као грађански. За дискредитовање национализма другог као злог и насилничког, довољно је претпоставити да је он по својој природи етнички. Међутим, зашто би се грађански тип тумачио као коренито другачији од етно-културног типа ако он такође, као што обично чини, подразумева идеју посебне културе коју деле припадници једне популације? Јер, шта је то што чини Французе (или Американце) Французима (или Американцима), ако не добровољно прихватање (а у неким случајевима и институционално наметање) постојеће историјски изграђене културе као своје сопствене, у много чему на исти начин као што је то случај и са припадницима далеких балканских *етноса*? Наиме, чак и када би радикално раздвајање мистике територије и права грађанина од мистике крви и тла имало аналитичког смисла, много је важнија чињеница да обе мистике изазивају осећај поноса и престижа код својих конзумента, и да према томе обе представљају историјски изграђене облике културног капитала које је лако могуће политички инструментализовати. Дакле, манихејска теорија нас тера да верујемо да ће упоредиве врсте културног капитала у случају грађанског национализма исходити пожељним типом отвореног цивилизованог друштва, док ће у случају етничког национализма оне механички производити затворене заједнице, колективизам, нетолеранцију, мржњу, па самим тиме и насиље, без обзира на врсту политичких циљева који тај капитал покрећу. Сходно таквој “теорији”, ако смо убеђени да се Срби лако предају мржњи и насиљу, онда то мора бити због тога што су они етнос (*ethnie*) заражен малигном и насилничком идеологијом етно-национализма. Или би барем тако ствар “објаснила” ова циркуларна врста дуалистичког есенцијализма.

На крају, мит о вечитом српском агресору, након укључивања једног броја тропа из приче о етничком национализму, израња поново у наизглед прихватљивијој одори, али са очуваним манихејским језгром, као *дијадни конфликтни модел распада Југославије*.⁸ Модел описује поменути сукоб као

⁷ Поново се преклапа претпоставка коју критикује Брубејкер са оном која је представљена на овом месту.

⁸ Дијадни конфликтни модел уједињује кључне тезе које критикује Брубејкер: тезу о кључајућем чајнику, тезу о повратку потиснутог, тезу о реализму групе и манихејско виђење национализма.

однос између активне стране (агресора) и пасивне стране (жртве). Овакав склоп разматрања нуди слику етно-националистичких Срба који се током друге половине осамдесетих година боре да поново централизују Југославију, што би им повратило хегемонију за којом толико жуде. Врле републике Словенија, Хрватска, а касније и Босна и Херцеговина праведно реагују на такве планове напорима за стицање независности. Иако и оне национализују своје државе на путу до осамостаљења, за разлику од примитивног и агресивног српског етно-национализма, њихов национализам је одбрамбеног и грађанског карактера, и стога је савршено легитиман. Прича нам даље казује да се Срби, разбешњени губитком прилике за националну доминацију и економску експлоатацију, почетком деведесетих окрећу отимању територија од тек признатих врлих држава, у јаловој нади да ће успоставити “велику Србију” засновану на етнонационалистичком идеалу: један *етнос (ethnie)* - једна држава. Разуме се, врле и неустрашиве државе одлучују да се одупру тим ружним тенденцијама, толико различитим од њихових сопствених племенитих и цивилизованих циљева. Међутим, чине то плаћајући страшну цену невиног страдања од бруталних руку српских агресора.

Иако представљене приче-теорије пружају широк избор тема од знатног хеуристичког интереса, оне нуде веома упрошћени портрет главних протагониста, и приказују на неодговарајући начин како структуралне, тако и елементе подложније деловању случајности, који тек заједно сачињавају контекст у коме се о наведеним активностима решавало и у оквиру кога су оне обављане. Даље, намерно искључујући из логике објашњења оне мотиве и интересе на које су главни актери сами указивали, и негирајући сваку везу између таквих интерпретација и стварних догађања, ове теорије сликају портрет којим господаре ирационални садисти и пасивни мазохисти који су подједнако неспособни за делање које има смисла и/ или које је усмерено ка циљу. Поступајући на тај начин, ствараоци таквих прича одбацују контекстуалне факторе који једини могу да објасне због чега су поједини историјски или културни садржаји могли на тако ефикасан начин да буду употребљени током трагичног периода који нас интересује, па тиме и због чега су сукоби добили онакав карактер какав су имали. Најзад, због тога што се ослањају на строги детерминизам једног фактора-једног актера, те приче-теорије потпуно запостављају релациону димензију и интерактивну динамику које карактеришу процесе растакања вишенационалних држава у контексту брзе глобализације.

Даље од библијских прича – ка релационом и интерактивном оквиру за тумачење сукоба

Како је могуће очувати хеуристички потенцијал претходно наведених прича-теорија, а ослободити се њихових једностраности? Једну у низу могућности нуди релациони и интерактивни оквир посматрања. Основне поставке тог оквира развио је Роцерс Брубекер у књизи посвећеној национализму и националном питању у “новој Европи” (Brubaker 1996). У овом одељку истражују се неке импликације тог оквира, а указује се и на један број нових елемената које је потребно укључити да би се његове могућности потпуније искористиле.

Као што је наговештено у уводу, још пре него што се Југославија распала неколико “чворишта међуодноса” (*relational nexuses*, Brubaker 1996, 4-5; 55-76) у оквиру којих су се све снажније сукобљавали различити национализми већ је било успостављено између главних актера. Најкарактеристичније, а како се показало и најзлоћудније чвориште међуодноса чинила је тријадна веза која у условима распада државе обухватала набојем оптерећено динамично узајамно деловање настајуће националне мањине (*incipient national minority* – нпр. Срби у Хрватској), национализујуће државе у почетном стадијуму конституисања (*incipient nationalizing state* – нпр. Хрватска) и настајуће спољашње националне домовине (*incipient external national homeland* – нпр. Србија) (Brubaker 1996, 70). Једном успостављени, ови тријадни односи непрекидно су стварали реалне услове за међусобно сумњичење, међусобно проверавање и међусобно погрешно представљање. У атмосфери политички иницираног растућег неповерења и страха повремене чарке почеле да добијају на жестини. Следила су појединачна, па убрзо и све бројнија међусобна убиства. Интензивирајућа спирала неповерења, мржње и страха, у највећој могућој мери инструментализована али не и у потпуности створена медијским манипулацијама, успела је да покрене расположиви историјски и културни “капитал” региона на високо селективан начин, усредсређујући се на злочине других и приказивање себе као жртве. Почетне међусобне сумње прерасле су најзад, добрим делом и “захваљујући” политичким уплитањима са стране, у испуњена мрачна пророчанства и прави прљави рат.

Босански конфликт карактерисала је још сложенија релациона динамика од оне која се успоставила између Хрватске, хрватских Срба и Србије. Настајућа држава (*incipient state* - Босна и Херцеговина) била је од почетка фрагментисана, па релативна муслиманска већина чак и после признавања државе није могла да тежи њеном потпуном националном конституисању. Тако су босански муслимани стекли непотпуно конституисану државу, која се под снажним америчким притиском развила у муслиманско-хрватску федерацију, да би поново захваљујући спољашњем притиску из ње израсла за сада нестабилна мулти-етничка држава. Та израстајућа држава је у исто време представљала и спољашњу домовину (*external homeland*) за муслиманске мањине на српским и хрватским територијама. Унутрашњи рат између Сарајева и муслиманске енклаве око Велике Кладуше (под контролом Фикрета Абдића), који је ангажовао значајне сарајевске снаге током већег дела рата, учинио је муслимански положај још рањивијим, ако не и парадоксалним. Осим тога, уместо једне било је три настајуће националне мањине (*incipient national minorities* - босански Срби, босански Хрвати, као и муслиманска мањина на територијама босанских Срба и босанских Хрвата). Што се тиче настајућих домовина (*incipient external national homeland*) постојале су две у потпуности спољашње (Србија и Хрватска), поменута унутрашња полу-домовина (босанска територија пре настанка федерације, која је вршила улогу полу-домовине за муслиманску мањину на српским и хрватским територијама), као и две квази-домовине (српске и хрватске територије или ентитети у Босни који су вршили улогу домовине за српске и хрватске мањине са муслиманских територија). Уз то, свих пет поменутих актера (три унутрашња и два спољашња) ангажовало се у међусобној борби, и то у променљивим коалицијама.

На крају, и релациона мрежа која је супротставила национализме Срба и косовских Албанаца била је сложенија од основног тријадног модела који је Брубејкер понудио (*incipient nationalizing state - incipient national minority - incipient external national homeland*). Наиме, она је ангажовала државу (ужу Србију) која је постала полу-спољашња домовина за део своје сопствене територије (Косово и Метохија). Припадници доминантне нације претворили су се у мањину у делу сопствене државе (косовски Срби), а ревносно национализујућа мањина претворила се у регионалну већину са тежњом да оснује националну државу (косовски Албанци). Чвориште међуодноса укључивало је још једну спољашњу домовину са иредентистичким претензијама (Албанија).

Међутим, не само да су у претходном одељку представљене “експликативне” приче-теорије промашиле релациону структуру коју је конфликт имао на локалном, бившем југословенском нивоу, оне су занемариле и једнако важну, ако не и важнију међусобну повезаност постојећих нивоа перцепције и акције, почев од локалног па све до глобалног нивоа. Супротно представљеним теоријама-причама, изгледа да се много више исплати поставити анализирани догађаје у релациони и интерактивни оквир посматрања који превазилази како бивши југословенски контекст, тако и синхрону временску димензију. Утолико се може рећи да су сваки поједина догађај и тема бивали тумачени, а такође и свака одлука формулисана тек пошто су били размотрени унутар њиховог комплетног релационог контекста: хоризонталне локално-локалне релационе димензије, вертикалне локално-глобалне димензије, и дијахроне димензије.

За разлику од представљених митова и погрешних представа симултана и међусобно повезана природа локално-локалних и локално-глобалних релационих веза у току последње две декаде југословенске кризе може се назначити, уз знатно упрошћавање, у следећим цртама.⁹ У атмосфери растакања политичког и државног поретка и растуће економске кризе с почетка осамдесетих, кризе која је стварала све снажнији осећај напетости, одлука албанске политичке елите са Косова да истраје у тражењу независности и настави са притисцима на српску мањину, чак и после неуспешне побуне из 1981. г. (I релациони ниво), довела је до постепене национализације најпре српске интелектуалне елите, а затим и јавности уопште, омогућујући успон Слободана Милошевића на власт.¹⁰ Кад је после партијског пуча узео власт,

⁹ Ова упрошћена илустрација не тежи ка томе да понуди исцрпно објашњење распада Југославије, као ни иначе неопходну моралну осуду српских, а такође и хрватских, босанско-муслиманских или албанских актера трагедије за злочине и страхоте које су починили, већ пре ка томе да допринесе потпунијем разумевању контекста унутар кога је вршење таквих злочина постало могуће. Сваком злочинцу требало би судити за његове злочине, али је суђење злочинцима ипак, и пре свега, посао судија. Научник који се бави друштвеним наукама треба да учини разумљивим поступке људи били они злочинци, свеци или обични грађани. Одстрањивање митова и погрешних представа из тумачења неке друштвене ситуације не ослобађа њене актере њихове кривице, него омогућује валидније расуђивање како о самој ситуацији, тако и о њеним актерима. На тај начин бива отежана и иначе распрострањена пракса манипулисања колективном кривицом како Срба, тако и других народа.

¹⁰ Разумљиво, трагедија Југославије не започиње косовским проблемом већ коначним неуспехом политичких и посебно привредних реформи с почетка осамдесетих. Ипак, политички успон Милошевића, који се често сматра главним кривцем за трагичан исход, није одвојив од тог проблема. “Косовски чвор” је на крајње заоштрен начин отворио питање

Милошевић је могао да уз помоћ популистичких ритуала усмери партијско-државни апарат према поновном дефинисању уставних одредби које се тичу положаја аутономних покрајина унутар Србије (II ниво). Такве иницијативе обезбедиле су му на краће време масовну подршку, неопходну за очување власти у ризичној фази завршне кризе социјализма. Развој ситуације је фрустрирао све нестрпљивије косовске Албанце, који су у првој половини 1989. г. организовали неколико неуспешних побуна, даље заоштравајући односе између себе и Срба, али и између Србије и других република. Поновно успостављање контроле над покрајинама знатно је учврстило положај Србије у Федерацији (III ниво), повећавајући још више Милошевићев политички апетит. То је за узврат мобилисало политичке елите из других република да још одлучније него раније инсистирају на потпуној независности (II ниво). Претња из Београда послужила је Словенији и Хрватској као погодан алиби за њихову економски и национално мотивисану политику сепаратизма. Београд се жестоко супротставио овим тежњама зато што су оне претиле да погоршају положај српских мањина у сепаратистичким републикама, али и зато што су угрожавале интересе партијске бирократије, официјског кора Југословенске народне армије, као и политичке амбиције самог Милошевића. Све очевидније национализовање хрватске државе у фази њеног конституисања, и растућа нетрпељивост према српској мањини пре, а нарочито после проглашења независности, пробудили су историјске страхове и сећања међу Србима у Хрватској, и провоцирали њихову жестоку националну мобилизацију. Да би ојачао свој ослабљени положај после једностраног проглашења независности Словеније и Хрватске, Милошевић је безобзирно мобилисао оправдано оживеле страхове и историјска сећања српске мањине, да би је затим потакнуо да одлучно тражи потпуну самосталност (I ниво), дајући на тај начин разбеснелом хрватском режиму повод да уђе у оружани сукоб у коме је очекивао подршку и помоћ са стране. Такав сукоб није могао а да не изазове ангажовање Југословенске армије, већ фрустриране и понижене за време кратког рата у Словенији, чиме је она гурнута још више у руке Милошевића. Тиме су створени услови за рат ширих размера. Током читавог периода историјска сећања и митови, усредсређени на недела оног злонамерног *другог* и на патње *сопствене групе* која је представљена као невина жртва, обезбеђивали су емоционално гориво за подршку само-прокламованим спасиоцима сукобљених нација и растућу нетрпељивост према другоме. Ширење рата изазвало је немачку претњу да ће унилатерално признати отцепљене државе (IV ниво) и, као последицу, изнуђено европско (V ниво) признање сецесионистичких република. Те мере су на прилично неуверљив начин представљене као високо моралан покушај превентивног деловања, али су у ствари пресудно допринеле трагичном развоју ситуације. Оне су додатно

федералног уређења Југославије, које је покренуло најснажније емоције и, на жалост, показало се као практично нерешиво. Одсуство политичке воље да се тај проблем на било који начин разреши уз консензус, и прибегавање унилатералним решењима, можда су најважнији међу бројним факторима који су довели до распада Југославије. Потреба да се такве проблематичне одлуке легитимизују унутар сопствених средина учинила је рат могућим, а за неке актере чак и пожељним решењем. Разуман увод у лавиринте “балканске трагедије” понудила је Сузан Вудворд (Vudvord 1997). За одмерен и инспиративан упоредни преглед развоја национализма у Србији и Русији постао се Вељко Вујачић (Vujačić 1995).

расрдиле и отуђиле Србе из Хрватске и сам српски режим, а хрватском режиму дале још више одважности у спровођењу његове националистичке политике. Уместо да буде заустављен, сукоб је пооштрен и проширен на Босну, чије су сепаратистичке амбиције пресудно оснажене од стране С.А.Д. Нажалост, босанска релациона мрежа била је још компликованија него хрватска, што је допринело да исходни рат и сам буде много трагичнији. Чак и пре него што је босански сукоб у пуној мери ескалирао због проблематичне одлуке о сецесији и непримерене српске реакције, растући ниво насиља у Хрватској увео је Уједињене нације (VII ниво) у игру, док је све осетније супарништво између Немачке, Европске уније и САД постојано наводило једину преосталу суперсилу да преузме водећу улогу у одлучивању (VI ниво). Овакве развојне тенденције, нарочито кад су проширене за време босанског рата, а поготову необјављеног рата против Југославије због Косова, поново су активирале руске геополитичке рефлексе (IV ниво), довршавајући претварање локалног сукоба у глобални проблем. Тако су међусобно супротстављени покушаји да се разреше проблеми локалне аутономије (I релациони ниво) у једној од мање развијених република (II ниво), у социјалистичкој држави која се распадала негде на периферији Европе, проузроковали ломљење крхке федералне структуре (III ниво), које се завршило крвавим колапсом државе. Због тога што је насилни и заразни процес постојано уводио растући број актера у све шире контексте политичког одлучивања (IV-VII ниво), и због тога што су се улози за све актере повећавали на сваком нивоу, југословенски конфликт успео је да ескалира до тачке на којој је постао једна од већих светских криза века (VII ниво). Другим речима, релационо поље за локални сукоб пренето је на глобални ниво (од I до VII нивоа). При преношењу релационог поља на нове нивое укључене су нове теме и интерпретације догађаја, а неке од старих су напуштене. Тако су потпуно маргинализована два основна стуба различитих верзија српског тумачења природе сукоба – веома разуђена и делимично митологизована историцистичко-националистичка контекстуализација, као и прилично крути, али у основи одбрањиви легалистички приступ.¹¹

Због промена које су уследиле у гео-политичким и гео-стратешким констелацијама после краја хладног рата, “међународна заједница” као победничка страна преформулисала је југословенски сукоб сходно својим новим интересима као случај у коме треба дати предност индивидуалним

¹¹ Легалистички оквир разматрања у основи су сачињавале следеће тезе:

а) републички суверенитет има предност над захтевима за регионалном аутономијом; б) федерални суверенитет има предност над правом република на самоопредељење; в) регион, становништво или република међународно признате државе нема права да се одвоји, ако ту одлуку не одобре све јединице које улазе у састав државе (принцип нелегалности унилатералне сецесије); г) Срби у Хрватској треба да буду третирани као конститутивни народ, а не као национална мањина. У случају унилатералне сецесије треба да имају право да остану у Федерацији ако то желе; д) у случају унилатералне сецесије унутрашње федералне границе су нелегалне; њ) у случају унилатералне сецесије преостали делови Федерације су њени легални наследници.

Указивање на легалистичку димензију реторике српске политичке елите не представља покушај занемаривања њених манипулативних стратегија испољених током сукоба у бившој Југославији. Насупрот томе, овде се заступа теза да је управо постојање реалних аспеката неког политичког сукоба фактор који чини манипулацију њима могућом и политички исплативом. Такође, треба водити рачуна о чињеници да такав оквир нису заступали само припадници режима, него и неки његови одлучни противници.

људским правима, као и правима на национално самоопредељење, над начелом суверенитета међународно признатих држава.¹² Оваква тумачења развијена на глобалном нивоу (VII ниво) постала су кључна тачка разматрања за све актере на нижим нивоима, изузимајући српски режим и мањи број аналитичара из западних и неких других земаља, који су се слагали да се правни преседан учињен од стране “међународне заједнице” може тумачити као случај флагрантног кршења важећих међународних закона. Ако се вратимо на локални ниво, видимо да су Албанци са Косова дочекали такве интерпретације и практичне мере спроведене од стране “међународне заједнице” против Срба због сукоба у Хрватској, а нарочито сукоба у Босни, као позив да свој циљ намећу са још већом одлучношћу (I ниво). Те интерпретације маргинализовале су нешто умеренију, али такође сецесионистичку стратегију Ибрахима Ругове, и подстакле непоколебљиво јачање терористичких активности све до њихове кулминације 1998. г., што је за узврат изазвало драстичне акције српске стране (II ниво). Такве акције обезбедиле су дуго чекано оправдање САД (VI ниво), а такође и Европској унији (V ниво) и све мање самосталним Уједињеним нацијама (VII ниво) да се врате у арену. Медијска кампања изазвана једном од таквих акција под недовољно расветљеним околностима послужила је као повод за, како изгледа, планирано неуспеле разговоре у Рамбујеу и започињање необјављеног рата НАТО против Југославије, са свим ужасима који су га пратили. Због унилатералних одлука НАТО, везе запада са Русијом (IV ниво) враћене су унатраг до нивоа хладног рата. Здружене на парадоксалан начин, политика Милошевићевог режима и политика “међународне заједнице” успеле су да од некадашњег тројанског коња Запада унутар социјалистичког блока створе потенцијалног тројанског коња Русије на сада германизованом и американизованом Балкану. Озбиљно погоршана претходним одлукама донетим на глобалном нивоу, тада још нерешена питања регионалне аутономије у распадајућој републици већ распаднуте социјалистичке федерације, још једном су изазвала локалну трагедију и кризу на глобалном нивоу.

Међутим, не само да су референцијални контексти истовремено отскакивали дуж хоризонталне осе, као и од локалног на глобални ниво и назад, изазивајући на свом путу промене у тумачењу догађаја, већ су такође поскакивали дуж временске осе, чинећи такве интерпретације још сложенијим. Кад је Немачка запретила да ће једнострано признати Словенију и Хрватску српска средства информисања протумачила су тај потез као оживљавање “геноцидне историјске коалиције”. Са друге стране, када су Велика Британија и Француска решиле да следе Немачку, њихове одлуке биле су протумачене као “шокантна издаја од стране некадашњих историјских савезника”, са којима су се Срби заједно борили против Немаца у два светска рата. На тај начин, интерпретације догађаја, последица и намера у синхроној перспективи, као и њихове додатне интерпретације у историјској логици, постале су саставни део интерактивне динамике локалног сукоба који је прерастао у глобални. Још

¹² Прецизније би било рећи да се ради о приступу у оквиру кога су начела селективно коришћена да би легитимисала интересе: прво је залагање за интегритет СФР Југославије напуштено у критичном тренутку уз позивање на право на самоопредељење, затим је право на интегритет новонасталих државица брањено уз употребу војне силе, да би се на крају интегритет СР Југославије растурао војном силом, уз позивање на заштиту људских права.

утицајније за један број актера су биле историјске теме попут “косовског чвора” (са високо разрађеним комплексом одговарајућег историјско-митског и религиозног симболизма), и српско-хрватских односа (са снажно мобилишућим и безобзирно инструментализованим сећањима на хрватски геноцид над Србима и другим народима за време II светског рата). Бројни примери сведоче да ни западни политичари, новинари, па чак ни стручњаци нису остали имуни на чари квази-историцистичке реторике. Злоупотреба појмова као што су геноцид и Холокауст, као и поистовећивање савремене Србије са нацистичком Немачком, само су неки од примера такве западне реторике, од које ни српски медији нису ни најмање зазирали.

На крају, током деведесетих година и референцијални контекст у самој Србији постао је знатно сложенији него што је био у осамдесетим годинама. Милошевићево мрзовољно увођење вишепартијског система (1990), под притиском распада комунистичких режима у источној Европи, било је праћено кратким еуфоричним интервалом, у коме су изгледи за потпунију демократизацију били знатни. Међутим, трвења међу бившим југословенским републикама већ су достигала тачку кулминације, па је било могуће питања економских, политичких и друштвених реформи гурнути у страну због “оживљавања домовинске политике” (Brubaker 1996, 69-76) у Србији. Растућа политичка фрагментација јавног мњења, праћена његовом радикализацијом, учинила је да сваки облик консензуса, па чак и онај национални, буде све мање могућ.

Другим речима, политичке разлике у односу на кључне проблеме тог периода преобликоване су у квази-етничке или квази-националне разлике и они од “нас” који су се политички разликовали бивали су одбачени као да припадају “њима”. Дошло је до кристализације “две Србије”, од којих је свака дефинисала своје симболичке границе на приближно исти начин као што то чине “праве” етничке групе. “Аутохтона”, “аутентична”, “историјска”, “патриотска” и “национална”, али повремено и “небеска” и “православна” Србија суочила се са “анти-националистичком”, “пацифистичком”, “модерном”, “европском”, “космополитском”, “грађанском” и “либералном” Србијом. “Патриотски” Срби објашњавали су “кукавичку издају” за коју су по њима “грађански” Срби били криви у време кад је “будућност нације била угрожена” њиховим “добро прикриваним не-српским пореклом” или њиховом “дубоком кризом идентитета”. Међутим, “европски” Срби су узвраћали тезом да “националистичка лудост” коју су испољавали њихови противници потиче од њиховог “монтањарског”, “крајишничког”, “гусларског” и “сеоског” “примитивног менталитета”. “Патриотски Срби” су одлучно бранили текуће војне операције зато што су по њима оне биле правичан одговор на геноцидне намере непријатеља нације и неуморно су пружали доказе о злочинима почињеним против Срба и њихове културне и духовне баштине у Хрватској, Босни и на Косову. Обрнуто, “друга Србија” сматрала је да Хрвати, Муслимани или Албанци треба сами да воде рачуна о својим злочинима, и на непротивречан начин је оптуживала српску страну за злочине које је сама починила. “Друга Србија” је непрекидно критиковала српски режим због одговорности за политику која је довела до бесмисленог жртвовања невиних цивила, и слала је делегације да изразе свој стид, саосећање и саучешће поводом жртава палих у Хрватској и Босни. Тако је свака квази-етничка

политичко-идеолошка група унутар формално обједињујуће нације постала “радикално други” за супротну групу.

Овај ненамеравани само-иронични српски допринос балканским ратовима међусобно балканизујућих супротности додатно су усложиле политичке контроверзе попут поделе на оне за и оне против Милошевића (која се, међутим, није потпуно поклапала са поделом на “две Србије”), као и дубоке идентитетске дилеме попут оних између српства и југословенства, монархизама и републиканизма, православне и световне културе, Истока и Запада, социјализма и либералног капитализма. Непрекидни сукоби око питања због којих су се и обликовале “две Србије”, и њихово заоштравање због прилива нових тема, повремено су изазивали кристализацију алтернативних облика замишљања Србије унутар обе “Србије”, као и њихово укључивање у укупну релациону мрежу сукоба.

Дакле, ставови према Милошевићу и његовом режиму, као и према важним догађањима или проблемима унутар српског контекста, у знатној су мери, а у неким случајевима и пресудно утицали на тумачења и ставове према регионалним и глобалним аспектима југословенске кризе. У том смислу о свакој појединачној активности или реаговању владајуће и опозиционих политичких партија, разних невладиних организација и других друштвених група и појединаца, одлучивало се на основу процене развоја ситуације у регионалном и глобалним релационом контексту, као и на основу конфликтних релационих поља у локалном контексту. Сваки актер одлучивао је о нивоу коме ће бити дата предност у процесу одлучивања према сопственом схватању приоритета политичких импликација, али ни један од њих није могао да избегне прилагођавање сваком од релационих нивоа.

Закључак

Релациони и интерактивни приступ, који је на претходним страницама представљен у најкраћим цртама, за разлику од приказаних митова и погрешних представа не претендује да понуди још једну “истиниту слику стварности”, нити му је циљ да обезбеди обухватну теорију национализма на просторима бивше Југославије. Његове претензије су мање амбициозне и усмерене су у два правца. Подсећајући на сложену међузависност сукобљених концепција стварности унутар чворишта успостављених међуодноса, и на њихову нераскидиву повезаност са укупним глобалним и дијахронијским контекстом, релациони приступ може да помогне да се превазиђу неки митови и једностраности у објашњавању природе скорашњих сукоба. Истовремено, такав приступ обезбеђује оквир за неизбежна детаљнија истраживања удела структуралних узрока и непредвидљивих исхода, као и ненамераваних и намераваних последица друштвеног и политичког деловања у трагичном распаду Југославије.

Слободан Наумовић
Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет

Литература:

- Alterman, Eric
1999 "Untangling Balkan Knots of Myth and Countermyth", *The New York Times*, July 31.
- Anzulović, Branimir
1999 *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, Hurst & Company, London.
- Bennett, Christopher
1995 *Yugoslavia's Bloody Collapse*, Hurst & Company, London.
1999 "Comment: Serbia's War With History", *Institute of War and Peace Reporting* (Published on April 19, 1999).
- Bogdanović, Mira
1994 "Modernizacijski procesi u Srbiji u XX veku", u *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 35-58.
- Brubaker, Rogers
1996 *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
1998 "Myths and Misconceptions in the study of Nationalism", in Hall, John A. ed., *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 272-306.
- Cerović, Stojan
1999 "Comment: Serbia Seeks An Exit from History", *Institute of War and Peace Reporting* (Published on September 6, 1999).
- Denić, Bogdan
1996 *Etnički nacionalizam. Tragična smrt Jugoslavije*, Radio B92, Beograd.
- Drakulic, Slavenka
1999 "We Are All Albanians", *The Nation*, June 7.
- Fisk, Robert
1999 "Taken in by the Nato line", *The Independent of London*, June 29.
- Glenny, Misha
1992 *The Fall of Yugoslavia*, Penguin Books.
- Golubović, Zagorka
1995 "Nacionalizam kao dominantan društveni odnos i kao dispozicija karaktera", u Golubović, Zagorka, Bora Kuzmanović i Mirjana Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, "Filip Višnjić", Beograd, 133-167.

- Grmek, Mirko *et al.*, eds.
1993 *Le nettoyage ethnique: documents historiques sur une idéologie serbe*, Fayard, Paris.
- Johnstone, Diana
1999 "Holocaust Relativism. 'Hitler' analogies betray both past and present", Extra! (The Magazine of FAIR, Fairness and Accuracy in Reporting) July/August. (<http://www.eGroups.com/group/decani/15584.html?raw=1>)
- Kaplan, Robert D.
1993 *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, St. Martin's, New York.
1999 "Why the Balkans Demand Amoralism", The Washington Post, 28 February.
- Kaser, Karl and Joel M. Halpern
1998 "Hystorical Myth and the Invention of Political Folklore in Contemporary Serbia", *The Anthropology of East Europe Review*, Vol. 16, No. 1, Spring, 59-68.
- Magaš, Branka
1993 *The Destruction of Yugoslavia*, Verso, London and New York.
- Malcolm, Noel
1994 *Bosnia, a Short History*, Macmillan, London and Basingstoke.
1998 *Kosovo, a Short History*, Macmillan, London and Basingstoke.
- Meštrović, Stjepan G.
1993 *Habits of the Balkan Heart: Social Character and the Fall of Communism*, Texas A&M University, College Station.
1994 *The Balkanisation of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*, Routledge, London and New York.
- Minnich, Robert Gary
1993 "Reflections on the Violent Death of a Multi-Ethnic State: a Slovene Perspective", *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 11, Nos. 1-2 Autumn, Special Issue: War among the Yugoslavs.
- Perović, Latinka
1996 "Beg od modernizacije", u: Popov, Nebojša, prir., *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Republika, Beograd, 119-131.
- Posa, Christina
1998 "Engineering Hatred: The Roots of Contemporary Serbian Nationalism", *Balkanistica* 11, 69-77.
- Povzanović, Maja
1993 "Ethnography of a War: Croatia 1991-92", *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 11, Nos. 1-2 Autumn, Special Issue: War among the Yugoslavs.

Puhar, Alenka

1994 "Childhood Nightmares and Dreams of Revenge", *The Journal of Psychohistory*, 22(2), Fall,
(<http://www.psychohistory.com/yugoslav/yugoslav.htm>).

Slapšak, Svetlana

1994 *Ogledi o bezbrižnosti. Srpski intelektualci, nacionalizam i jugoslovenski rat*, Radio B92, Beograd.

Srbljanović, Biljana

1999 "Ojkaca Culture", TV Entertainment Meets the Twilight Zone: A Special Media Focus Look at the Serbian TV Entertainment Industry, *Institute of War and Peace Reporting*.

Stokes, Gale

1997 (1993) "The Devil's Finger: The Disintegration of Yugoslavia", *Three Eras of Political Change in Eastern Europe*, Oxford University Press, Oxford, New York, 109-143.

Tili, Čarls

1997 *Suočavane sa društvenom promenom*, Filip Višnjić, Beograd.

Todorova, Maria

1997 *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York and Oxford.

Vickers, Miranda

1998 *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo*, Columbia University Press, New York.

Vudvord, Suzan

1997 *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*, *Filip Višnjić*, Beograd.

Vujačić, Veljko Marko

1995 *Communism and Nationalism in Russia and Serbia*, PhD dissertation, University of California at Berkeley.

Abstract:

Adapting some of the arguments developed by Rogers Brubaker in his puncturing of theoretical dead-ends in recent studies of nationalism, in the first part of the essay the author offers a list of the more prominent “myths and misconceptions” present both in the journalistic and the scholarly treatments of the Yugoslav crisis, and points to their numerous inconsistencies. In the second section of the essay, by revising Brubaker’s initial triadic relational and interactive frame of analysis of competing Yugoslav nationalisms, the author points to issues of central importance that were unintentionally or deliberately put aside by the presented “myths and misconceptions”, and thus offers the frame for a more nuanced understanding of the complex nature of the break-up of Yugoslavia.